

УДК 340.15:347.971.99/477

Г.С. Усеїнова, аспірантка
Національний університет
«Юридична академія України
імені Ярослава Мудрого»,
м. Харків

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ВПРОВАДЖЕННЯ СУДОВОЇ СИСТЕМИ УСРР ПІСЛЯ РЕФОРМИ 1922 р.

Із попередніх реформ судової системи в історії вітчизняного державотворення судова реформа УСРР 1922 р. за змістом і соціально-економічними умовами здійснення й у даний час має неабияке пізнавальне значення. Це підтверджують і сучасні науковці своїми розвідками з історії реформи радянських судових органів, як-то: В.Д. Гончаренко, О.В. Зайчук, О.Л. Копиленко, М. Ряпухіна, В.М. Чисніков та ін.

У даній статті зроблена спроба висвітлення найменш досліджених, але повчальних складників цієї судової реформи. Сьогодні науковий інтерес викликають: (а) зміст її концепції і втілення її в законодавчих актах, (б) розмежування функцій судової й адміністративної влади, (в) просвітницька робота з населенням напередодні й під час її проведення, (г) освітній рівень працівників суду й адвокатури, (д) використання попереднього досвіду судової реформи в Російській імперії та ін. Зазначені аспекти судової

реформи і становлять предмет даного дослідження.

Нова економічна політика (далі – неп) в УСРР, курс на яку було взято в 1921 р., ввела ринкові відносини, тимчасову політичну й економічну демократизацію України, проведення масштабних соціально-економічних перетворень. Державно-партійне керівництво УСРР прагнуло також до створення й визнання на міжнародній арені вагомих юридичних гарантій захисту політичних, економічних та особистих прав громадян. Для партійних і радянських керівників очевидною необхідністю стали тимчасові поступки власникам приватного капіталу для поновлення економіки, послідовна відмова від методів «воєнного комунізму» й перехід до мирного будівництва. Потребувала реформування й система правосуддя, створення нової після закінчення громадянської війни судової системи. Ініціатори реформи вважали: поряд з масштабними нововве-

деннями в галузях кримінального, трудового, транспортного та іншого законодавства, які активно проводилися в той час в УСРР, змін зажадала й організація суду. Адже судова система, що існувала на 1921 р., зовсім не відповідала мирним умовам непу через постійну змінюваність і розмаїття судових органів, наявність поряд з судами загальної юрисдикції трибуналів і квазісудових органів (зокрема, дисциплінарних товариських судів). Отже, необхідність у радикальній судовій реформі усвідомлювалась.

Перші проекти концепції реформи почали розроблятися в РСФРР. Д.І. Курським, Народним Комісаром юстиції РСФРР, який стверджував, що до 1922 р. «пролетарський суд був органом розправи з класовими ворогами» [8, с. 3], було запропоновано поступову ліквідацію системи трибуналів і збереження народного суду як єдиного судового органу і створення прокуратури. Його заступник М.В. Криленко рекомендував проект втілення в життя принципів народного суду й ліквідацію трибуналів. В УСРР ці точки зору було схвалено зустрінуті. Вирішальне значення для утвердження концепції судової реформи зіграв I Всеукраїнський з'їзд діячів юстиції (19 – 23 січня 1922 р.), що став «поворотним пунктом в історії розвитку ... пра-

ва та... суду» [7, с. 2]. На з'їзді були викладені завдання радянської юстиції у зв'язку з переходом до непу, основними з яких стали: (а) потреба в перебудові системи судів, (б) впровадження прокуратури, (в) обрання моделі адвокатури. Центральними промовама на з'їзді були доповіді Г.І. Петровського (Голови ВУЦВК) і Х.Г. Раковського (Голови РНК). Доповідачі зосередили увагу на першочерговій потребі вдосконалення нормативної бази держави у зв'язку із непом. Згодом у липні 1922 р. на нараді, скликаній Народним Комісаром юстиції УСРР М.О. Скрипником, у його промові були накреслені основні напрямки нового судоустрою УСРР – необхідність незалежності судової влади й ефективне її функціонування. Нарком висловив загальне прагнення юридичної громадськості республіки: судова система повинна була стати спрощеною, наближеною до простого населення й забезпечувати громадянам УСРР право на захист у суді. Із цього й розпочалась законодавча й організаційна робота ВУЦВК та НКЮ УСРР по розробці і втіленню в життя судової реформи.

16 грудня 1922 р. ВУЦВК прийняв постанову про затвердження і введення в дію з 1 лютого 1923 р. «Положення про судоустрій УСРР» [5; 1923. – № 54. – Ст. 779], яким скасовува-

лося Положення про Народний суд, Тимчасове положення про революційні трибунали [5; 1920. – № 25. – Ст. 536; 1919. – № 11. – Ст. 141] та інші закони, що су-перечили новому нормативно-му акту. Як зазначалось у По-ложенні 1922 р., єдина система судових установ мала метою за-безпечення інтересів держави, прав трудящих та їх об'єднань. Вона мала наступний вигляд: Народний суд у складі постій-ного народного судді, Народний суд у складі того ж постійного народного судді та 2-х народ-них засідателів, Губернський суд, Верховний Суд УСРР і його колегії. Тимчасово для роз-гляду спеціальних категорій справ (особливо складних) по-ряд з єдиною системою народ-них судів УСРР передбачалися військові трибунали, земельні комісії, особливі трудові сесії народних судів, центральні й місцеві арбітражні комісії.

Зазначимо, що Положення містило в собі норми демокра-тичного характеру: колегіальний та одноособовий розгляд справ суддею, касаційне провадження Верховним Судом, незалежність суддів, підтримання державного обвинувачення в суді прокуро-ром, забезпечення дії колегій захисників тощо. Це закріпило на законодавчому рівні позицію, висловлену М.О. Скрипником напередодні прийняття Поло-

ження, що було свідченням по-слідовного запровадження кон-цепції реформи.

Верховний Суд УСРР здій-снював судовий контроль за всіма судовими місцями, окрім воєнних і воєнно-транспортних трибуналів, які підлягали контро-лю з боку Верховного Суду СРСР. При окремих судових установах з метою попереднього розгляду злочинних дій вводився інститут народних слідчих. Для виконан-ня судових рішень при народних і губернських судах починали ді-яти судові виконавці, а для ви-конання вказаних у законі дій – нотаріат. Отже, Положення про судоустрій 1922 р. було комп-лексним нормативно-правовим актом, що визначав діяльність не тільки судів, а й усіх органів, що прямо або опосередковано сприяли відправленню судо-чинства, містив прогресивні на той час норми демократичного характеру й законодавчо закрі-плював головні засади концепції судової реформи в умовах непу.

Окрім Положення про су-доустрій було прийнято низку підзаконних актів, що його де-талізували. Так, Інструкція НКЮ УСРР № 2 від 23 січня 1923 р. «Про введення в дію «Поло-ження про судоустрій УСРР» [2; 1923. – № 2] містила вказівки щодо організації губернського суду, виборів народних суддів, призначення народних слідчих,

строки відкриття судів тощо. Інструкція НКЮ УСРР № 2 від 3 лютого 1923 р. «Про внутрішній розпорядок роботи і управління Губсуду» [2; 1923. – № 2] установлювала організаційний поділ губернського суду на адміністративно-господарське управління, цивільний і кримінальний відділи. Поряд із цим було сформульовано норми про склад судової канцелярії, архівну частину, повітових уповноважених губсудів та ін. Відповідно до нових нормативних актів оновлений судоустрій відповідав тим завданням, що ставилися перед реформою. Судова система стала одностайною, спрощеною, забезпечила громадянам гарантії захисту своїх прав у суді. Проте принциповим недоліком у її складнику була відсутність апеляційної інстанції, яка вважалася зайвою судовою ланкою [1, с. 63], Конституційного Суду як єдиного органу з правом тлумачення законів. Частина його функцій в УСРР виконували НКЮ й Верховний Суд УСРР, що призвело до того, що не всі судові органи брали до уваги їх рішення [9, с. 42].

До комплексу заходів судової реформи входило і створення ефективної системи прокуратури й адвокатури. Положення про прокурорський нагляд УСРР було прийнято ВУЦВК 28 червня 1922 р. [5; 1922. – № 28. – Ст.

440], Положення про адвокатуру УСРР – 2 жовтня 1922 р. [5; 1922. – № 43. – Ст. 630]. Як бачимо, їх запровадження передбачалося раніше за утворення нової судової системи. Однак ці заходи стали її невід'ємним складником, надали їй завершеного вигляду. Нормативні засади щодо прокуратури й адвокатури були приведені у відповідність із загальною концепцією судової реформи в підзаконних нормативних актах (таких як Інструкція Прокуратурі УСРР Наркомюста та Прокурора Республіки від 10 вересня 1922 р. [11, с. 83-87], Інструкція НКЮ УСРР «Про організацію Губернських колегій захисників при Губраднарсудах» від 14 листопада 1922 р. [2; 1922. – №15]). Відповідно до них функціонували державна прокуратура як частина НКЮ УСРР і колегії захисників при губсудах.

Заходи щодо введення в дію Положення про судоустрій вимагали й доведення основних його тез до простих громадян, які у своїй більшості мали низький рівень освіти, а іноді не мали її взагалі. Проводилися показові судові засідання, роз'яснення норм прийнятих законодавчих актів [11, с. 3]. Протягом лютого 1923 р. на зборах громадян у містах і селах доповідалося про систему й завдання радянської юстиції. Ця робота посилювалася в наступні місяці. Просвіт-

ницька діяльність провадилась у чітко окресленій формі: «керуватися тезами, затвердженими Ц.К. й інструкціями Наркомюсту» й «особливо ретельно добирати доповідачів» [11, с. 3]. І все ж громадяни отримували знання про судову систему держави, інформувалися про належне їм право захисту своїх інтересів у суді. Це була перша сходинка на шляху підвищення правосвідомості в суспільстві.

Рівень правової культури й освіти самих працівників нової судової системи дуже різнився. Неоднаковим він був у правників міста й села. Так, серед суддів народного суду Охтирського округу Харківської губернії на 1923 р. вищої освіти не мав жоден, із середньою освітою було менше 2 %, а 71 % суддів указали учбовий заклад, який вони закінчили, як нижчий. Тільки двоє суддів прослухали курс радянського права, один з яких – у гуртку [3, Ф. 870, оп. 15, с.1.]. Натомість серед адвокатів Харківської колегії захисників (на той же самий час) були й особи з вищою юридичною освітою, які склали іспити з радянського права. Деякі навіть отримали освіту за кордоном, зокрема, у такому знаному французькому університеті, як Сорбонна [3; Ф. Р-1746, оп. 1, с. 29]. Як бачимо, поряд з новими, недостатньо освіченими радянськими ка-

драми працювали, за словами М.О. Скрипника, «народні судді – здебільшого старі працівники юстиції» [4, с. 149] із високим рівнем кваліфікації. Таке становище розглядалось як тимчасове і, звичайно, «вивчення питання права не могло бути в порядку першої черговості» [10, с. 7]. Пропагувалося, що на місцях потрібні були не «специ чиновники», а «істинні виразники пролетарської правосвідомості» [11, с. 9]. У подальшому радянське керівництво стало приділяти значно більше уваги освіті й підвищенню кваліфікації кадрів, чого нагально вимагали судова практика, суспільні інтереси й саме життя.

Це було потрібно й правовому розмежуванню адміністративної й судової влади в УСРР у ході судової реформи. Поряд з підкресленням неподільності влади в Радянській державі й «лише технічним виділенням суду» поміж її органів проголошувалося невтручання останніх (виконавчих) у діяльність судів. Згідно з постановою ВУЦВК «Про відносини судових та адміністративних органів влади» [5; 1922. – № 33. – Ст. 514] суд розглядався як невід'ємна частина Радянської влади, хоча втручання у виключну його компетенцію заборонялось. Недопустимим й навіть злочинним ВУЦВК вважав будь-які дії загальної адмі-

ністративної влади, спрямовані на пряме порушення суддею вимог законів. Державним органам у відносинах із судами приписувалось «уникати всього, що могло б похитнути авторитет суду в очах широких мас». Нарком юстиції М.О. Скрипник про незалежність судової влади в УСРР говорив: «Необхідно ... встановити правило, що вплив на органи правосуддя можливий лише законодавчим шляхом» [4, с.150]. Таким чином, концепцію судової реформи втілювало не тільки Положення про судоустрій, а й інші нормативні акти, що підсилювало загальні результати реформи.

Побудова нової судової системи примушувала радянське керівництво звертатися до попереднього досвіду. В офіційному виданні НКЮ УСРР нерідкісними стали посилання [у 12 посилання – на 6] на публікації дослідників щодо осмислення напрямку і змісту реформи 1922 р. В агітаційних матеріалах для населення зазначалось: «... У буржуазній державі суд був складовою частиною... класового гноблення» [11, с. 7]. Але Радянська влада впроваджувала суд на тих же самих принципах, про що й говорилося у цих же тезах: «Пролетаріат зовсім не приховував ... та відкрито проголосив принцип класового суду. Завданням

цього суду... була розправа з класовими ворогами». Використовувались і джерела Російської імперії: публікації відомих науковців, дослідників судової системи, концепції внесення змін до імперського законодавства, вдосконалення адвокатури тощо. Проте цей позитив судової реформи значною мірою невілювався принципом так званого згадуваного раніше «класового суду», визначенням його як знаряддя «розправи з класовими ворогами», запозиченого із судової практики часів кривавої громадянської війни в Україні в 1917-1921 рр.

Отже, складники судової реформи 1922 р. були приведені до вимог мирного часу, до демократизації суспільного й економічного життя. Її наслідком стала нова судова система – єдина, спрощена й дійова, а громадяни отримали гарантоване право захисту своїх інтересів у суді. І сьогодні є повчальним процес розробки концепції такої реформи, широке залучення правничої громадськості до її опрацювання й реалізації. Нормотворча діяльність не обмежувалася прийняттям основних законів. На їх конкретизацію й деталізацію оперативно видавалися підзаконні нормативні акти, що практично дозволило їх втілити в життя в найкоротші строки. Розмежування функцій су-

дової й адміністративної влади сприяло підсиленню авторитету і значення судів у системі органів держави. Їх незалежність не тільки проголошувалась у промовах М.О. Скрипника та інших діячів, а й втілювалась у нормативно-правових актах. Не афішувалася лише їх залежність від правлячої Компартії.

Таким чином, особливості впровадження судоустрою в УСРР після 1922 р. свідчать про значний позитивний досвід, який заслуговує на увагу й урахування його уроків для вдосконалення сучасної судової системи України в плані реформи, започаткованої у 2010 р.

Список літератури: 1. *Борщевский А.* Советский суд и как ведутся в нём дела. – Х.: Юрид. изд-во Наркомюста УССР, 1925. – 120 с. 2. Бюлетень Народного Комісаріату Юстиції УСРР. 3. Державний архів Харківської області. 4. Доклад т. Скрипника: О взаимоотношениях судебных и административных органов // Вестн. Сов. юстиции. – 1922. – № 5-7. – С. 147-150. 5. Собрание Узаконений и Распоряжений Рабоче-Крестьянского Правительства Украины. 6. *Елистратов А.* Идея государственного учреждения уголовной защиты // Вестн. права. – 1900. – № 6. – С. 26-45. 7. Итоги съездов // Вестн. Сов. юстиции на Украине. – 1922. – № 2. – С. 2-4. 8. Курский Д. Ближайшие задачи Народного Комиссариата юстиции // Ежегод. Сов. юстиции. – 1922. – № 1. – С. 3. 9. О практике Екатеринославского Губсуда (Корреспонденция из Екатеринослава) // Вестн. Сов. юстиции. – 1923. – № 2. – С. 42-43. 10. От правовой пропаганды к планомерному правовому просвещению // Ежегод. Сов. юстиции. – 1922. – № 3. – С. 7,8. 11. Судебная реформа: Сб. – Х.: Юрид. изд-во Наркомюста УССР, 1923. – 160 с. 12. *Хмельницкий И.* Упразднять ли государственную адвокатуру // Вестн. Сов. юстиции на Украине. – 1922. – № 2. – С. 18-30.

**НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ ВНЕДРЕНИЯ СУДЕБНОЙ
СИСТЕМЫ УССР ПОСЛЕ РЕФОРМЫ 1922 г.**

Усеинова А.С.

Независимая и стабильная судебная система является гарантией и основой развитого и независимого демократического государства. Проанализирована судебная реформа 1922 г. на опыте УССР с целью усовершенствования современной судебной системы.

Ключевые слова: новая экономическая политика, судебная система УССР, судебная реформа, правовая культура, адвокатура УССР, прокуратура УССР, кадровое обеспечение судебной системы.

**SOME ASPECTS OF INTRODUCTION OF JUDICIAL SYSTEM
IN UKRAINIAN SSR AFTER REFORM 1922**

Useinova A.S.

The independent and stable judicial system is a guarantee and the basic condition of development and existence of the independent and democratic state. Judicial reform 1922 was analysed on the base of experience the Ukrainian SSR, with the purpose of improvement of the modern judicial system.

Key words: new economic policy, judicial system of Ukrainian SSR, judicial reform, legal culture, advocacy of Ukrainian SSR, prosecutors office of Ukrainian SSR, skilled providing of the judicial system.

Надійшла до редакції 09.03.2011 р.